

נרות המקדש ונרות חנוכה

הרב רא"ם הכהן

הקדמה

להלן ננסה לברר מהו היחס בין גדר מצוות הדלקת נרות במקדש לגדר הדלקת נרות חנוכה במדינה. מכיון שנור חנוכה ניתקן כזכר לנס של נרות המנורה, מסתבר לכאורה שגדר מצוות הדלקת נרות חנוכה דומה לגדר הדלקת נרות המקדש. מנגד, ישנו הבדל בולט בין המנורה, שכידוע היתה בהיכל, לבין נר חנוכה, שדינו לכתחילה 'על פתח ביתו מבחוץ', והבדל זה מורה שאין זהות בגדרן של שתי ההדלקות.

להלן ננסה להצביע, בעיקר לפי שיטת הרמב"ם, על ההבדל בין נרות חנוכה לנרות המקדש, ולבאר מדוע גדר תקנת חכמים בנר חנוכה שונה מגדר הדלקת נרות המקדש, לאור ההבדל במקום ההדלקה השונה.

א. 'הדלקה עושה מצווה' ו'הדלקה מנר לנר' בנר חנוכה ובנר המקדש

1. הסוגייה בשבת

בגמרא במסכת שבת (כב ע"א) נחלקו רב ושמואל האם מותר להדליק נר חנוכה מנר חנוכה אחר שדולק כבר. זו לשון הגמרא:

איתמר, רב אמר: אין מדליקין מנר לנר, ושמואל אמר: מדליקין... יתיב ההוא מרבנן קמיה דרב אדא בר אהבה, ויתיב וקאמר: טעמא דרב – משום ביזוי מצוה. אמר להו: לא תציתו ליה, טעמיה דרב – משום דקא מכחיש מצוה. מאי בינייהו? – איכא בינייהו דקא מדליק משרגא לשרגא. מאן דאמר משום ביזוי מצוה – משרגא לשרגא מדליק, מאן דאמר משום אכחושי מצוה – משרגא לשרגא נמי אסור...

מתיב רב ששת: 'מחוץ לפרוכת העדת יעריך', וכי לאורה הוא צריך? והלא כל ארבעים שנה שהלכו בני ישראל במדבר לא הלכו אלא לאורו; אלא עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל. מאי עדות? אמר רב: זו נר מערבי, שנותן בה שמן כמדת חברותיה, וממנה היה מדליק [את שאר הנרות] ובה היה מסיים. והא הכא, כיון דקביעי נרות לא סגיא דלא משקיל ואדלוקי, קשיא בין למאן דאמר משום ביזוי מצוה, ובין למאן דאמר משום אכחושי מצוה! תרגמא רב פפא בפתילות ארוכות. סוף סוף, למאן דאמר משום אכחושי מצוה קשיא! – קשיא.

לפנינו מחלוקת בנר חנוכה בין רב ושמואל: לפי רב, אין מדליקין מנר לנר. לפי שמואל, מדליקין מנר לנר.

באשר לסיבת האיסור נחלקו תלמידי רב: לדעה אחת, האיסור משום 'ביזוי מצוה', ופרש רש"י "שמדליק קיסם שאינה מן המצוה מנר של מצוה וממנו מדליק השאר". כלומר, בכך שהוא נעזר בקיסם להעביר את האש מנר לנר הוא מבזה את המצווה, כי הוא מדליק באש המצווה את הקיסם שאיננו חלק מהמצווה. לפי דעה זו, אם מדליק באופן ישיר נר של מצווה מנר של מצווה, ללא תיווך הקיסם, הרי זה מותר.

לדעה שנייה, האיסור משום 'אכחושי מצוה', שמכחיש וממעט את המצווה. ופירש רש"י: "דמיחזי כמאן דשקיל נהורא ושואב קצת מלחלוחית שמנו". לדעה זו אומרת הגמרא שאסור להדליק נר מנר אפילו באופן ישיר.

בגמרא הביאו ראייה שמותר להדליק מנר לנר ממנורת המקדש, שבה הדליקו את הנרות באמצעות הנר המערבי. תחילה הגמרא מניחה שמכיון שנרות המנורה קבועים בה, אי אפשר להדליק נר מנר בלי להסתייע בקיסם, ולפיכך נובעת מזה קושיה על שתי הדעות בהסבר דעת רב, שהרי במקדש הותר להדליק נר מנר באמצעות קיסם!

הגמרא נותנת פתרון דחוק, שמדובר בפתילות ארוכות. הדוחק בפתרון זה הוא כפול: ראשית, עצם העמדת המאמר באוקימתא. שנית, לא ברור מהו אורך הפתילות, והרי היה צורך בפתילה ארוכה מאוד על מנת להדליק מהנר המערבי את כל הנרות במנורה. אך רש"י¹ פותר בעיה זו בקובעו שמהנר המערבי היו מדליקים רק את הנר הסמוך לו, וכן מפורש ברמב"ם.²

אולם, הגמרא עדיין מקשה על הדעה 'משום אכחושי מצוה', מדוע מותר להדליק מהנר המערבי, והסוגיה מסתיימת ב'קשיא'.

כידוע, שיטת רב האי גאון³ שיש הבדל בין 'קשיא' ל'תיובתא', ש'קשיא' ניתן לתרץ, אף על פי שהגמרא לא תירצה. לעניות דעתי, ניתן לפתור את ה'קשיא' על ידי חילוק בין נר חנוכה לנר המקדש, שבנר המקדש קיים דין מיוחד של הדלקה מהנר המערבי, וזהו עניין מהותי בהדלקת המנורה, כפי שנבאר להלן.

בהמשך, הגמרא תולה את שאלת ההדלקה מנר לנר בשאלה עקרונית בגדר הדלקת נר חנוכה, האם 'הדלקה עושה מצוה', כלומר שמעשה המצוה הוא עצם הדלקת הנר, או 'הנחה עושה מצוה', כלומר שמעשה המצוה הוא הנחת נר דלוק במקום הראוי. זו לשון הגמרא:

1. ד"ה בפתילות ארוכות: "כל הפתילות יוצאות חוץ לנרותיהם עד שמגיעות זו לזו, ומדליק ממנה הסמוכה לה, והשאר זו מזו".

2. הלכות תמידין ומוספין פ"ג הי"ג-ה"ד: "כל נר שכבה מהן מדליקו מנר חבירו. וכיצד מדליקו? מושך הפתילה עד שמדליקה ומחזירה, לפי שהנרות קבועים במנורה ואינו יכול להדליק בנר אחר משום בזיון".

3. ראה: רשב"ם בבא בתרא נב ע"ב, ד"ה ופסק; רא"ש ברכות פ"ד סימן ב.

הנרות
המנורה
הנר
המנורה
הנר
המנורה
הנר
המנורה
הנר
המנורה
הנר
המנורה
הנר

מאי הוי עלה? אמר רב הונא בריה דרב יהושע: חזינא, אי הדלקה עושה מצוה – מדליקין מנר לנר. ואי הנחה עושה מצוה – אין מדליקין מנר לנר.

דאיבעיא להו: הדלקה עושה מצוה, או הנחה עושה מצוה?... תא שמע, דאמר רבא: הדליקה בפנים והוציאה – לא עשה כלום. אי אמרת בשלמא הדלקה עושה מצוה – הדלקה במקומו בעינן, משום הכי לא עשה כלום. אלא אי אמרת הנחה עושה מצוה, אמאי לא עשה ולא כלום? – התם נמי הרואה הוא אומר לצורכו הוא דאדלקה.

תא שמע, דאמר רבי יהושע בן לוי: עששית שהיתה דולקת והולכת כל היום כולו, למוצאי שבת מכבה ומדליקה. אי אמרת בשלמא הדלקה עושה מצוה – שפיר. אלא אי אמרת הנחה עושה מצוה, האי מכבה ומדליקה? מכבה ומגביהה ומניחה ומדליקה מיבעי ליה! ועוד, מדקא מברכינן 'אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של חנוכה' שמע מינה הדלקה עושה מצוה, שמע מינה.

והשתא דאמרינן הדלקה עושה מצוה, הדליקה חרש שוטה וקטן – לא עשה ולא כלום.

בטבלה להלן נסכם את הדינים השונים שעולים מהתפיסה ש'הדלקה עושה מצוה', לעומת התפיסה 'הנחה עושה מצוה'.

השאלה ההלכתית – דינים שמוזכרים בגמרא	הדין לדעה 'הדלקה עושה מצוה'	הדין לדעה 'הנחה עושה מצוה'
הדלקת נר מנר	מותר	אסור
מקום ההדלקה	ההדלקה צריכה להיות כשהנר כבר מונח בפתח הבית	ניתן עקרונית להדליק בתוך הבית ואחר כך להניח את הנר בחוץ ⁴
נר שדולק סתם וכעת רוצה שישמש למצוה	צריך לכבותו ולהדליקו כדי שיחשב נר חנוכה	צריך לכבותו, להגביה אותו ולהניח ולהדליק ⁵
נוסח הברכה	להדליק נר של חנוכה	להניח ⁶
מי המדליק?	רק המחויב במצוה יכול להדליק	ניתן להדליק על ידי ילד קטן והגדול יניח
השאלה ההלכתית – דינים שהתחדשו בראשונים	הדין לדעה 'הדלקה עושה מצוה'	הדין לדעה 'הנחה עושה מצוה'
נר שכבה טרם זמנו	אין צורך להדליקו שוב, 'כבתה אין זקוק לה' ⁷ .	כבתה זקוק לה
כמות השמן בשעת ההדלקה	יש צורך שכל הכמות תהיה בנר כבר בזמן ההדלקה ⁸	אין צורך שכל כמות השמן הדרושה תהיה כבר בזמן ההדלקה

4. אלמלא החשש שיחשבו שהדליקה לצורכו (ראה בסוגיה לעיל).

5. הראשונים התחבטו בזה, שלכאורה לסברה שהנחה עושה מצוה היה די להגביה ולהניח ללא כיבוי

2. הרמב"ם

להלכה נפסק ברמב"ם בהלכות חנוכה (פ"ד ה"ט):

נר חנוכה שהדליקו חרש שוטה וקטן או גוי לא עשה כלום, עד שידליקנו מי שהוא חייב בהדלקה. הדליקו מבפנים והוציאו דלוק והניחו על פתח ביתו, לא עשה כלום עד שידליקנו במקומו. אחז הנר בידו ועמד לא עשה כלום, שהרואה אומר לצרכו הוא עומד. עששית שהיתה דולקת כל היום כולו, למוצאי שבת מכבה ומברך ומדליקה, שההדלקה היא המצוה ולא ההנחה. ומותר להדליק נר חנוכה מנר חנוכה אחר.

הרמב"ם התיר רק "להדליק נר חנוכה מנר חנוכה אחר" באופן ישיר, ולא באמצעות קיסם, אף על פי שבגמרא רבה פסק כדעת שמואל המקל. טעמו של דבר, שהרמב"ם פסק על פי הדעה שרב אסר אפילו מנר לנר באופן ישיר, משום 'אכחושי מצווה', ואילו בקיסם אסור לכל הדעות, משום ביזוי המצוה. וכן דעת הרמב"ן והרשב"א (בחידושיהם בשבת כב ע"ב), ועוד ראשונים.

בדעת הראב"ד ישנן גרסאות שונות. במהדורות הרגילות של הרמב"ם נדפסה השגת הראב"ד, שהוסיף "ועל ידי קינסא", כלומר שגם בקיסם מותר, וגרסה זו בראב"ד היתה גם לפני ה'מגיד משנה'. אולם, במקצת כתבי היד הנוסח בראב"ד הפוך: "אבל לא על ידי קינסא", כדעת הרמב"ם. אם הגרסה הנכונה היא כגרסת הספרים שלפנינו, הראב"ד סובר שלמסקנת הסוגיה הסיבה להתיר הדלקה מנר לנר היא ש'הדלקה עושה מצווה', וממילא אין לחשוש בכך לא להכחשה ולא לביזוי, ומותר להדליק מנר לנר גם על ידי קיסם.

והדלקה מחודשת, ראה: תוספות ורשב"א במקום.

6. בגמרא לא מפורש מהו הנוסח האלטרנטיבי שהיה ראוי לפי סברה זו, אך הרא"ש (הלכות ציצית, סימן יז) כתב שאם הנחה עושה מצוה יש לברך "להניח". ובחידושים המיוחסים לר"ן בשבת כג ע"א, הציע: "להדליק ולהניח", או "להניח" בלבד, ואין כאן המקום להאריך בהבחנה בין נוסחים אלו.
7. עצם הדין שנוי במחלוקת בגמרא שבת כא ע"א-ע"ב, והמסקנה שם: 'כבתה אין זקוק לה', אך בגמרא לא מפורש הקשר לשאלת 'הדלקה עושה מצווה'. הרשב"א (שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תקלט) קושר בין הדברים, וכותב שנו שכבה אין צורך להדליקו 'דהדלקה עושה מצוה וכבר הדליקה. ואם בא להדליקה אינו מברך עליה, דמצות הדלקה כבר עבדה'. גם השולחן ערוך (סימן תרעג, סעיף ב) קיבל את דעת הרשב"א, וכתב: "הדלקה עושה מצוה, לפיכך אם כבתה קודם שעבר זמנה אינו זקוק לה". אך יש להקשות על תליית הדברים זה בזה. רבי זירא (בבלי, שבת כא ע"ב) סובר 'כבתה אין זקוק לה', והגמרא מביאה שתי מסורות, האם ר' זירא אמר זאת בשם רב מתנה או בשם רב. על פי המסורת השנייה, להבנת הרשב"א, יוצא שלדעת רב הדלקה עושה מצווה, ואילו בהמשך הגמרא (כב ע"א), רב אסר להדליק מנר לנר, והגמרא אומרת שזה מתאים לסברה 'הנחה עושה מצווה'! אלא שיכול להיות שדברי הרשב"א הם על פי הדעה שר' זירא אמר זאת בשם רב מתנה.
8. כך כתב הרא"ש (שבת פרק ב, סימן ז) "וכיון דהדלקה עושה מצוה צריך שיהא שמן בנר כדי שיעור קודם הדלקה, אבל אם בירך והדליק ואח"כ הוסיף שמן עד כדי שיעור לא יצא ידי חובתו". וכן פסק השולחן ערוך (סימן תרעה סעיף ב).

ב. סדר הדלקת נרות המקדש

1. המקראות

נציג תחילה את הפסוקים העוסקים בהדלקה:

וְאַתָּה תִּצְנֶנּוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ אֵלֶיךָ שֶׁמֶן זֵית זָךְ כְּתִיב לְמַאֲד לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד.
בְּאֵהָל מוֹעֵד מִחוּץ לַפְּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל הָעֵדֻת יַעֲרֹךְ אֹתוֹ אֶהְרֹן וּבְנָיו מֵעֶרֶב עַד בֹּקֶר לִפְנֵי ה'
חֶקֶת עוֹלָם לְדֹרֹתֶם מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות כז, כ-כא).
וְהִקְטִיר עָלָיו אֶהְרֹן קֹטֶרֶת סָמִים בְּבֹקֶר בְּבֹקֶר בְּהִיטִיבוֹ אֶת הַנֶּרֶת יִקְטִירָנָה.
וּבְהַעֲלֹת אֶהְרֹן אֶת הַנֶּרֶת בֵּין הָעֶרְבִים יִקְטִירָנָה קֹטֶרֶת תָּמִיד לִפְנֵי ה' לְדֹרֹתֵיכֶם (שמות ל,
ז-ח).
וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. דַּבֵּר אֶל אֶהְרֹן וְאִמְרָתְךָ אֵלָיו בְּהַעֲלֹתְךָ אֶת הַנֶּרֶת אֶל מוֹל פְּנֵי
הַמְּנוֹרָה יֵאִירוּ שְׁבַעַת הַנְּרוֹת (במדבר ח, א-ב).

2. שיטת רש"י בביאור המקראות

בשני מקומות בפירושו לתורה מפרש רש"י שבבוקר היתה הטבת הנרות, כלומר, הכנתם לקראת ההדלקה, ובין הערביים היתה הדלקת הנרות.

רש"י לשמות כז, כ על "להעלות נר תמיד": "כל לילה ולילה קרוי תמיד, כמו שאתה אומר (במדבר כח, ו) 'עולת תמיד', ואינה אלא מיום ליום". וכן לשמות ל, ח, על "בהיטיבו את הנרות": "בהיטיבו – לשון נקוי הבזיכין של המנורה. מדשן הפתילות שנשרפו בלילה, והיה מטיבן בכל בקר ובקר".

3. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין (פ"ג ה"י-ה"ב) חולק על רש"י, וסובר שאין הבדל בין הדלקת הנרות והטבתן בבוקר ובין הערביים, והמנורה דלקה ללא הפסק. זו לשון הרמב"ם:

דישון המנורה והטבת הנרות בבוקר ובין הערבים מצות עשה... מהו דישון המנורה? כל נר שכבה מסיר הפתילה וכל השמן שבנר ומקנחו ונותן בו פתילה אחרת ושמן אחר במידה... ומדליק נר שכבה, והדלקת הנרות היא הטבתם.

וכן ברמב"ם בהלכות עבודת יום הכיפורים (פ"ב ה"ב): "ומטיב את הנרות בין הערביים". אך הרמב"ם במקום השיג עליו, וכתב: "לא היה בין הערבים הטבה אלא לנר המערבי בלבד, שהיה דולק מערב לערב". ומשמע שסובר כדעת רש"י.

9. וכן בפירושו לגמרא שבת כב ע"ב, ד"ה ובה היה מסיים; יומא יב ע"א, ד"ה ומטיב; חגיגה כו ע"ב, ד"ה מנורה.

4. ראיות לשיטת רש"י

בגמרא מנחות (נ ע"א) בדברי אבוי מפורש כשיטת רש"י. בגמרא ישנה מחלוקת האם חנוכת מזבח הזהב לראשונה צריכה להיעשות על ידי הקטרת קטורת של שחר או של בין הערבים, ומכריע אבוי:

מסתברא כמאן דאמר בקטרת הסמים של בין הערבים, דכתיב 'בבקר בבקר בהיטיבו את הנרות יקטירנה'. אי לאו דעבד הדלקה מאורתא, הטבה בצפרא מהיכא?

כלומר, אין אפשרות להטבה בבוקר בלא הדלקה בערב הקודם, ולכן הכרח שהדלקת הנרות בערב קודמת להטבתם בבוקר, וחנוכת המנורה צריכה להעשות בערב דווקא, והוא הדין לחנוכת מזבח הקטורת. מפורש בדבריו, שההטבה היא הכנת הנרות וניקויים.

וכן מצינו ראיה מפורשת בגמרא מנחות (פט ע"א):

שלשה ומחצה למנורה, חצי לוג לכל נר. מנא הני מילי? דתנו רבנן 'מערב עד בקר' – תן לה מדתה שתהא דולקת והולכת מערב עד בקר.

5. ראיה לשיטת הרמב"ם

במדרש תנחומא פרשת תצוה (סימן ג) מצינו עדות של רבי חנינא סגן הכהנים התומכת בשיטת הרמב"ם, וזו לשון המדרש:

'ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור'. מה מנורה, שאינה לאכילה, טעונה שמן זית זך, מנחות, שהן לאכילה, אינו דין שיהיו טעונין שמן זית זך? תלמוד לומר 'זך כתית למאור' ולא זך כתית למנחות.

אמר רבי חנינא סגן הכהנים: אני הייתי משמש בבית המקדש ומעשה נסים היה במנורה, משהיו מדליקין אותה מראש השנה לא היתה מתכבה עד שנה אחרת. ופעם אחת לא עשו הזיתים שמן, התחילו הכהנים לבכות, ואמר רבי חנינא סגן הכהנים: אני הייתי בבית המקדש ומצאתי מנורה דליקה יותר ממה שהיתה דליקה כל ימות השנה. ראה מעשה נסים. לכך נאמר 'כתית למאור' ולא למנחות, ולמה כן? אלא כך אמר הקדוש ברוך הוא: פעם אחת בשנה יהיו מדליקין את המנורה, לפיכך יהיו מדליקין שמן זית זך כתית, אבל למנחות, שהיו מקריבין בכל יום, לא. לכך נאמר בה 'שמן זית זך כתית'.¹⁰

אמנם גם לדעת רש"י הנר המערבי דלק ברציפות, וזהו נס שהיה במקדש במשך ארבעים שנה בזמן שמעון הצדיק (בבלי, יומא לט ע"א), אך מן המדרש יוצא שכל הנרות דלקו ברציפות, וזה היה הנוהל הקבוע במקדש, שהרי המדרש מסביר בכך מדוע רק למנורה ה' הזיק את עם ישראל להכין שמן כתית, ולא למנחות.

10. מדרש זה מעורר כמה קשיים, וראה: 'תורה שלמה' לרב כשר, שמות פרק כז, אות צג.

ג. הדלקת נרות המקדש על ידי זר

1. הסוגיה ביומא וקושית הראשונים עליה

בגמרא ביומא כד ע"ב נאמר שזר שהדליק את המנורה אינו חייב מיתה משום "הזר הקרב יומת", מכיוון שהדלקת המנורה איננה בגדר 'עבודה'.

ה'תוספות ישנים' שם תמהו על כך: "אבל תימה להרב ר' יוסף, כיון דהדלקה לאו עבודה היא אמאי כתיב בה כהן, דכתיב 'דבר אל אהרן ואל בניו בהעלותך את הנרות'. וכן הקשה הריטב"א שם: "תמיהא מילתא, דהא כתיב בה אהרן ובניו, 'דבר אל אהרן ואל בניו לאמר בהעלותך את הנרות' וכתוב 'ובהעלות אהרן את הנרות'".

2. תשובות שניתנו על שאלה זו

בחידושי הריטב"א מובאות שתי דרכים לפתרון הקושי. האחת, שההדלקה על ידי הכהן לא כתובה בתורה בלשון מחייבת, אלא כתיאור גרידא, 'בהעלותך את הנרות', 'ובהעלות אהרן'. ומכאן שההדלקה איננה בגדר 'עבודה' שזר העושה אותה חייב מיתה.

השני, בשם רבו, שאכן חובה שכהן ידליק את המנורה, ככתוב בתורה, וזר המדליק אותה חייב מיתה, ומה שנאמר בגמרא שזר שמדליק אינו חייב, אין הכוונה לזר כפשוטו, אלא לכהן שאינו לובש בגדי כהונה, שהרי זה כזר, כמו שנאמר בגמרא בסנהדרין פג ע"ב: "אין בגדיהם עליהם – אין כהונתם עליהם, והווי להו זרים". אך הריטב"א מסתייג מתרוץ זה, ראה דבריו שם.

ה'משך חכמה' (בתחילת פרשת בהעלותך) מיישב את הענין באופן אחר. המצווה לדורות היא "יערוך אותו אהרן", ביחס לסידור ולהטבה, שאכן אסורים בזר. אולם, ההדלקה שנאמרה לגבי אהרן: "בהעלותך את הנרות" נאמרה רק לצורך חנוכת המנורה בפעם הראשונה (כנאמר במשנה, מנחות פ"ד מ"ד, שחנוכת המנורה היא על ידי הדלקת הנרות בין הערביים), וזאת כפיצוי על כך שאהרן לא השתתף בחנוכת המשכן על ידי הנשיאים. ה'משך חכמה' מסתייע בפירושו מן הכתוב: "ויעש כן אהרן אל מול פני המנורה העלה נרותיה כאשר צוה ה' את משה" (במדבר ח, ב). אם המצווה על אהרן היא שידליק את הנרות באורח קבע, הרי ש'ויעש כן' יכול להיאמר רק לאחר מותו, כשיתברר שקיים את המצווה כל יום כראוי! לפיכך יש להסיק שהיתה זו מצווה לשעתה בלבד. לפי ה'משך חכמה' הדלקת אהרן היתה כדי לחנוך את המנורה במקביל לחנוכת הנשיאים.¹¹

11. על פי דברינו להלן, שמהדין שההדלקה כשרה בזר עולה שבהדלקת המנורה לא ההדלקה עושה מצוה, יוצא מהמשך חכמה שבהדלקה הראשונה על ידי אהרן אכן ההדלקה עושה מצוה. בדומה לזה, באר ידידי הרב יהושע בן מאיר שליט"א ('בדרך אפרת', בטאון ישיבת 'שבות ישראל' באפרת, ג') שהמחלוקת בחנוכה האם הדלקה עושה מצוה או הנחה היא האם נר חנוכה ניתקן זכר לחנוכת המנורה או זכר לנר שדלק במנורה. ההדלקה הראשונה במקדש חנכה את המנורה, ולכן ביחס לחינוך יש לפסוק 'הדלקה עושה מצוה'. אך לגבי המשך קיום האש מכאן ואילך יש לפסוק 'הנחה עושה מצוה', שהעיקר הוא נוכחות האש במקום ולא מעשה ההדלקה. עוד יש להעיר, שדברי המשך חכמה הם בניגוד

ד. אופי הדלקת נרות המקדש לאור גדר הדלקת נרות חנוכה

לאחר שראינו את פרטי הדינים בהדלקת נר חנוכה, הנובעים מההגדרה 'הדלקה עושה מצוה', נבחן את אותם דינים בנרות המקדש, על מנת לעמוד על אופי הדלקת נרות המקדש.

השאלה ההלכתית	בחנוכה	במקדש	מסקנה ביחס למקדש
הדלקה מנר לנר	מותר	מותר ¹²	הדלקה עושה מצווה
האם ההדלקה צריכה להיות במקומה	ההדלקה במקומה	לפי הרמב"ם אין צורך שההדלקה תהיה במקומה ¹³	לא ההדלקה עושה מצווה
נר שדלק במשך היום לפני זמן ההדלקה	צריך לכבות ולהדליק. לצד שהנחה עושה מצווה צריך גם להגביה ולהניח	לפי הרמב"ם אין צורך בכיבוי והדלקה, וגם לא בהגבהה והנחה ¹⁴	לא ההדלקה עושה מצווה, וגם לא ההנחה
נוסח הברכה	להדליק	דעת הרמב"ם על ברכות המקדש בכלל אינה ברורה. ¹⁵	
מי רשאי להדליק	רק מי שמחויב במצוה	ההדלקה אינה עבודה, וכשרה בזר	לא ההדלקה עושה מצווה
נר שכבה לפני זמנו, האם צריך להדליקו	לא	כן ¹⁶	לא ההדלקה עושה מצווה
האם כל כמות השמן צריכה להיות בשעת ההדלקה	כן	כן ¹⁷	הדלקה עושה מצווה

לחידושו של האור החיים הקדוש, בתחילת פרשת בהעלותך, שאת המנורה חונכים כל יום מחדש על ידי פירוק נרותיה והרכבתם מחדש. עיין שם, ואין כאן המקום להאריך.

12. כך מפורש בסוגיה בשבת כב ע"ב הנ"ל, וכן נפסק ברמב"ם בהלכות תמידין ומוספין (פ"ג הי"ד).

13. כך כתב הרמב"ם (הלכות ביאת המקדש פ"ט ה"ז): "הדלקת הנרות כשירה בזרים, לפיכך אם הטיב הכהן את הנרות והוציאן לחוץ מותר לזר להדליקן". וכך משתמע מהסוגיה ביומא כד ע"ב הנ"ל, שמדברת על אפשרות שהזר ידליק את המנורה, והרי כניסתו להיכל אסורה. אך מן הגמרא ניתן להבין שהדלקת הזר כשרה בדיעבד בלבד, ראה בראב"ד בהלכות ביאת המקדש שם, ואם כן אפשר שהכוונה שהזר נכנס והדליק, ראה במאירי ביומא שם.

14. ענין זה נעוץ במחלוקת הראשונים בסדר ההדלקה וההטבה. לפי הרמב"ם היתה הדלקה גם בבוקר, ואף על פי כן נר שלא כבה אין צורך לכבותו ולהדליקו (הלכות תמידין ומוספין פ"ג הי"ב). אך לפי רש"י, שההדלקה היתה רק בערב, היו מכבים ומדליקים שנית את הנר המערבי בערב (ראה פרושו: שבת כב ע"ב, ד"ה ובה היה מסיים).

השוואה זו בין הדלקת נר חנוכה לבין הדלקת נרות המקדש מעלה שורה של סתירות ביחס לשאלה האם במקדש 'הדלקה עושה מצוה' או לא. קושי זה מחייב לחפש איפיון אחר למצוות הדלקת המנורה.

ה. ביאור ההבדל בין נר חנוכה לנר המקדש

הגאון ר' חיים מבריסק, בחידושו להלכות ביאת המקדש (פ"ט ה"ז), הסביר את הדין שהדלקה כשרה בזר: "והנראה מוכרח בדעת הרמב"ם, דסבירא ליה דכל עיקר הך מילתא דהדלקת הנרות אין המצוה בעצם מעשה ההדלקה, כי אם דעיקר מצותה הוא שיהיו הנרות דולקים תמיד".

לאור ביאורו של הגר"ח, יש להרחיב ולבאר, שישנו הבדל יסודי בין הדלקת נר חנוכה לבין הדלקת נרות המקדש, שנועץ בהבדל יסודי בין ההיכל לבין העזרה. ההיכל הינו חלק מן הבית, ואילו המזבח שבעזרה מצוי תחת כיפת השמים. העזרה בעיקרה מהווה מקום עבודה, שבו נמצא המזבח החיצון גדול הממדים, שעליו נאמר: "אף על פי שאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט" (יומא כא ע"ב). בניגוד לכך, בהיכל מצויים מזבח הקטורת קטן הממדים, שעליו מקטירים קטורת של שחר ובין הערבים, מנורה שבה דולקים הנרות (וכפי

15. אין מקור מפורש בחז"ל האם נקבעה ברכה על הדלקת נרות המקדש, לא כל שכן על נוסחה המדויק. באופן כללי לגבי העבודות במקדש ישנה שאלה האם מברכים על כל מעשה בפני עצמו או לא, ראה ברמב"ן בהשגותיו לספר המצוות שורש יב, וב'משנה למלך' בתחילת הלכות מעשה הקרבנות. אך הראב"ד (בהשגתו להלכות ברכות פי"א הט"ו) כתב על ברכת "להדליק נר של חנוכה", שנקבעה דווקא בלשון זו ולא בלשון "על הדלקת נר חנוכה", משום "שזו הברכה הוקבעה על הנרות שבמקדש, שהן של תורה, לפיכך עשאוהו כשל תורה". עולה מדבריו שגם במקדש מברכים "להדליק".

16. כך נאמר במנחות פח ע"ב: "נר שכבתה... מטיבה ונותן בה שמן ומדליקה", על פי הפירוש המיוחס לרש"י (כפי שהתברר לאחרונה, זהו פירוש רבינו אליקים. ראה: מבוא לשיטה מקובצת על מסכת חולין, מהדורת מכון אופק, עמ' 12): "נר שכבתה - בחצי הלילה או קודם אור היום", וכך גם בפירוש רבינו גרשום. אך הרמב"ם (הלכות תמידין ומוספין פ"ג ה"ב) הביא את הגמרא לענין תיאור דישון המנורה בבקר ובערב, לשיטתו שהיתה הדלקה גם ביום, ולפי פרושו אין מכאן ראיה שכשכבתה באמצע הלילה צריך להדליקה.

17. ענין זה אינו מחוור כל צרכו. בסוגיה במנחות (פח ע"ב) מבואר שכל כמות השמן הדרושה ניתנת בנר כבר בזמן ההדלקה, אבל לא כתוב שזה מעכב, כפי שאומר הרא"ש לגבי נר חנוכה (ולדעתו מי שלא הניח מתחילה כמות מספיקה של שמן צריך לכבות ולהדליק בברכה, כמו שכתב ה'פרי חדש' בסיומן תרעח). מצד שני, יש ראיה שבמנורה נתינת כל השמן מלכתחילה אינה מעכבת, מהגמרא במנחות פט ע"א, שמתארת איך הגיעו חכמים לאומדן שצריך חצי לוג שמן למשך כל הלילה, וזה לשונה: "איכא דאמרי ממטה למעלה שיערו, התורה חסה על ממונן של ישראל". בפירוש המיוחס לרש"י הסביר זאת: "שבתחילה נתנו רביעית, ועמדו שם וראו שאין סיפוק ושוב הוסיפו עד חצי לוג". משמעות דבריו שבאותו לילה נתנו מעט, ועמדו לראות האם השמן יספיק, ובהמשך ראו שאינו מספיק, והוסיפו. מפרושו עולה שנתנית כל השמן מתחילה איננה הכרחית, שאם לא כן, היו חייבים לתת מלכתחילה כמות שתספיק בודאי. ובפירוש 'רש"י כת"י' פרש באופן מחדש יותר, שבלילה הראשון נתנו רביעית הלוג והספיק רק לחצי הלילה ורק למחרת הוסיפו.

שראינו הדלקה אינה בגדר 'עבודה', והשולחן שעליו מונח לחם הפנים. על ההיכל נאמר במשנה (כלים פ"א מ"ט), שאין כהן נכנס לשם ללא קידוש ידיים ורגליים, בניגוד לעזרה, שרק כהן העובד צריך לקדש ידיים ורגליים.

במקורות קבליים¹⁶ ממקמים את העזרה בעולמות העשייה, הבריאה והיצירה, בה שייכת 'עבודת הבריורים' בין טוב לבין רע. זאת בניגוד להיכל, הממוקם בעולם האצילות שכולו אלוקות, שבו לא שייכת 'עבודת הבריורים'. לפי זה ברור מדוע קיים איסור להביא אש 'מן ההדיוט' למזבח הפנימי ולמנורה, והאש המובאת לשם היא מן המערכה על המזבח החיצון, הוא מזבח העולה.

מכיוון שההיכל בעיקרו אינו מקום העבודה, נמצא שהעיקר בנרות המקדש הוא מציאות האור ולא מעשה ההדלקה, ולכן במנורה הדלקה אינה עושה מצווה, אף על פי שברור שישנו היתר להדליק מהנר המערבי, ולשיטות שונות אף מצוה להדליק ממנו. בניגוד גמור לכל זה, תקנת נר חנוכה מכוונת להדליק נרות על פתח ביתו מבחוץ, וממילא כל אופי התקנה שונה במהותו מנרות המקדש.

בתפילת 'על הנסים' אנו אומרים: "והדליקו נרות בחצרות קדשך", אף על פי שלכאורה הדבר הוא פלא, שהרי המנורה היתה בהיכל ולא בחצרות קדשך. אלא שכנראה בחנוכה גם במקדש הדליקו נרות בחצרות קדשך, שהם נרות החנוכה שכל מהותם היא ההדלקה על פתח ביתו מבחוץ.

לפי זה ניתן לישוב את ה'קשיא' בגמרא שפתחנו בה. הגמרא בהווא אמינא דימתה את נר חנוכה לנר המקדש, אולם, ההבדל בין נר חנוכה לנר המקדש הוא כהבדל שבין עבודות ההיכל לעבודות העזרה. בעבודת ההיכל ישנה הרמוניה בין כל שבעת הנרות, הממוקדים בנר המערבי, ולכן אין במנורה איסור הדלקה מנר לנר.

ו. עניינה של הדלקת נרות חנוכה

כל מהות הדלקת נרות חנוכה היא על מנת שיהיה כוח הארה של תורה גם בהיעדר המקדש. זו היא הסיבה שנרות חנוכה מהוים את המשך כוח הארת התורה של אהרן הכהן לאחר החורבן, כפי שהסביר בהרחבה הרמב"ן בפרושו לתורה (במדבר ח, ב), ואלו דבריו:

למה נסמכה פרשת מנורה לחנוכה הנשיאים? לפי שכשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה דעתו, שלא היה עמהם בחנוכה לא הוא ולא שבטו, אמר לו הקב"ה: חייך שלך גדולה משלהם, שאתה מדליק ומטיב את הנרות בקר וערב, לשון רש"י ממדרש אגדה. ולא נתברר לי למה ניחמו בהדלקת הנרות, ולא ניחמו בקטורת בקר וערב... ונכנס לפני ולפנים, ושהוא קדוש ה' עומד בהיכלו לשרתו ולברך בשמו...

18. עיין 'פרדס רימונים' לרמ"ק, שער 'ערכי הכינויים', ערך 'מזבח'; 'דרך מצוותיך' לבעל ה'צמח צדק', מצוות בנין המקדש.

אבל ענין ההגדה הזו לדרוש רמז מן הפרשה על חנוכה של נרות שהיתה בבית שני על ידי אהרן ובניו, רצוני לומר חשמונאי כהן גדול ובניו. ובלשון הזה מצאתיה במגלת סתרים לרבינו נסים... דבר אל אהרן ואמרת אליו, יש חנוכה אחרת שיש בה הדלקת הנרות ואני עושה בה לישראל על ידי בניך נסים ותשועה וחנוכה שקרויה על שםם, והיא חנוכת בני חשמונאי, ולפיכך הסמיך פרשה זו לפרשת חנוכת המזבח.

וראיתי עוד בילמדנו (תנחומא, בהעלותך ה) וכן במדרש רבה (פרשה טו, ו) אמר לו הקב"ה למשה, לך אמור לאהרן אל תתירא, לגדולה מזאת אתה מוכן. הקרבנות כל זמן שבית המקדש קיים הן נוהגין, אבל הנרות לעולם אל מול פני המנורה יאירו... והנה דבר ידוע שכשאין בית המקדש קיים והקרבנות בטלין מפני חורבנו אף הנרות בטלות, אבל לא רמזו אלא לנרות חנוכת חשמונאי, שהיא נוהגת אף לאחר חורבן בגלותנו.

דברי הרמב"ן טעונים הסבר, שהרי את נרות החנוכה לא הכהן הגדול מדליק, אלא, מבאר ר' צדוק הכהן מלובלין (דרשות לחנוכה, דרשה א'), שמדובר על כוח הארת התורה שניתן לאהרן ובניו, ולאחר החורבן הארת התורה מסורה לכול. נצחיות הנרות של חנוכה, אם כן, מבטאת את מהות הדלקת הנרות במנורת המקדש, בניגוד לקרבנות.

לעניות דעתי יש להוסיף שהצער של אהרון הוא בגלל שהכהנים לא יזמו בעצמם את כניסתם למקדש, בניגוד לנשיאים, כפי שהרמב"ן מתאר את קרבנות הנשיאים בפרשת נשא (במדבר ז, יב-יג), וזו לשון הרמב"ן שם:

כי לכל אחד מהנשיאים עלה במחשבה להביא חנוכה למזבח ושתהיה בזה השיעור... והנה השם הנכבד הסכים על דעת הנשיאים וצוה 'נשיא אחד ליום יקריבו', ולפיכך יתכן שהיא מצוה לדורות, שיחנכו לעולם בית המקדש והמזבח. ולכך עשה שלמה חנוכת הבית, דכתיב (דברי הימים-ב ז, ה) 'ויחנכו את בית האלהים המלך וכל העם'. וכן אנשי כנסת הגדולה עשו חנוכה, דכתיב (עזרא ו, טז) 'ועבדו בני ישראל כהניא ולויא ושאר בני גלותא חנכת בית אלהא' וגו'. וכן לימות המשיח, שנאמר ביחזקאל (מג, כו-כז) 'שבעת ימים יכפרו את המזבח וטהרו אותו ומלאו ידיו. ויכלו את הימים והיה ביום השמיני והלאה יעשו הכהנים על המזבח את עולותיכם ואת שלמיכם', והיא חנוכה למזבח במלואים. והנה תהיה ענין זו המצוה, כענין פרשת טמאים בפסח (במדבר ט) ופרשת בני יוסף (במדבר לו), שהסכימה דעתם לדעת העליונה ונצטוינו בהם לדורות.

הדלקת המנורה של אהרן הכהן מקבילה לקרבנות הנשיאים, אלא שהדלקת אהרן היא תמידית בניגוד לקרבנות הנשיאים. מעורבותם של הנשיאים היתה במזבח החיצון, הקשור לעולם הבריורים, ואכן, שם העבודה על אש ההדיוט היא מרכזית. אולם יחודיותו של אהרן היא בעבודת ההיכל, בו האדם בטל, ואין בו אש מן ההדיוט.

בהיעדר מקדש, עבודת המנורה מקבלת צורה של עבודות מזבח החיצון, וגם התורה מתמקדת באדם המביא אש מן ההדיוט. מה שהתחדש בתנוכה הוא כח הארת התורה מחוץ למקדש, על ידי מעשה ההדלקה, ולא רק על ידי גילוי האור בהיכל.

קמחן
בנשא
כח הארת התורה
מחוץ למקדש
על ידי מעשה ההדלקה
ולא רק על ידי גילוי האור בהיכל

מאורֶה' לחנוכה

שני זיתים נכרתים, כגן נעול יצהירו. לראש קהתים ואפרתים וכחונה ומלכות בית דוד. ראה מיכה ה, א, שתי עטרות יכתירו. מול מנורה השהורה, כמו נרות יזהירו. הן במחנה אל מול פני המנורה יאירו.

לבן אפרת ציץ נכרת, אשר היה כציץ נובל. לבן המשח אשר השח, כמו אניה בלי חובל. זכור מראה אשר ראה, זכריהו בעיר כבל. כמו זכרתם והושעתם, אזי על יד זרכבל. זכור זרעם להושיעם, וגם תקרא שנת יובל. ושים אותם מקום אבותם, היות מושלים בתבל. ומעל יד איש ציד, טבעתם יסירו. הן במחנה אל מול פני המנורה יאירו.

ממלכה ממשכה, לעיר ציון תשיבנה. ובת כבודך ברוב עבודה, לבית אמה תביאנה. והצפירה והגבירה, בראש דוד תקימנה. ומצנפת מעלפת, בראש אהרן תשימנה. והתמיד אזי תעמיד, והמנחה תרימנה. והמרקח אשר לקח, ולא ראיתיו עד הנה. והנרות במנורות, בני אהרן יבעירו. הן במחנה אל מול פני המנורה יאירו.

הנכאה והצמאה, אשר תמיד לך תליל. סמוך ידה בבן דודה, הנקרא שמו חליל. והכניסם לגן בשם, וחפתם בהוד תכליל. ותוליכם ותמליכם, בהר ציון והגליל. וחק ישר אזי יושר, על גבל וגם חליל. ועם אהבי שמך, ועוזבי חזון שקר שוא ואליל. ואום פרוכים יהיו ברוכים, וכל ראייהם יכירו. הן במחנה אל מול פני המנורה יאירו:

(מתוך 'מאורֶה' לחנוכה - פיוט לברכת 'יוצר המאורות',
שנאמר לפני 'אור חדש על ציון תאיר'. סידור 'אוצר התפילות', ח"ב,
עמ' 56-57)

בימי חורפי היה לי פתחון פה עם זקן אחד בעל תורה ודיין בקהילת קודש ווירמיישא, על שתמהתי מאד על מנהג זר, שמתחילין מאורה דשבת חנוכה 'ממלכה ממושכה' והוא באמצע הפיוט, כי התחלתו 'שני זיתים' וכו'. והשיבני כי שמע מפי זקני גדולי הקהילה, כי בשעת הגזירות נשרפו כל סדרי תפילות ומחזורים, ובאשר לא היה בנמצא הדפוס היה מחזור אחד וסידור מעריבים ויוצרות אחד לקהל או למשפחה. וזמן רב אחר עבוד זעם שחזרו ונתיישבו מתי מספר, אמרו מה שמצאו מפיוטים שנשאר. ובאשר מצאו מאורה הנ"ל רק חציה, כאור מוצל מאש, אמרו רק חציה שלא לבטל המנהג לפי שעה, ונקבע אחר כך למנהג קבוע.

(רבי יאיר חיים בכרך, שו"ת חוות יאיר, סימן רלח)